ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Петреченко Світлани Анатоліївни «Соціально-психологічні основи адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя», подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Сучасні суспільно-політичні події зумовили формування масштабної групи військовослужбовців, які внаслідок бойових поранень зазнали істотних змін фізичного стану, психічного функціонування, соціального статусу та звичного способу життєдіяльності. Для частини з них наслідки травми не обмежуються необхідністю медичного лікування. Тяжке поранення трансформує систему життєвих перспектив, професійних і сімейних ролей, характер соціальних зв'язків, способи самосприйняття та взаємодії з навколишнім середовищем.

Проблема відновлення важкопораненого комбатанта виходить за межі медичної та фізичної реабілітації. Вона є складним процесом психологічної перебудови особистості та її повторного включення в систему сімейних, професійних і суспільних відносин. Тому соціально-психологічна адаптація цієї категорії осіб становить самостійний предмет наукового аналізу.

Наукова актуальність представленої дисертації Петреченко С.А. визначається недостатньою розробленістю цілісних психологічних моделей адаптації осіб, які зазнали тяжких бойових поранень. У сучасних дослідженнях достатньо широко представлені проблематика бойової психічної травми, посттравматичних реакцій, психологічної реабілітації ветеранів, соціальної підтримки військовослужбовців. Проте менш системно розкритими залишаються механізми взаємодії фізичних наслідків поранення, внутрішніх психологічних ресурсів, сімейного середовища, поведінки

найближчого оточення та інституційних умов відновлення. Дисертаційне дослідження спрямоване на заповнення зазначеного наукового простору. Авторкою соціально-психологічна адаптація важкопоранених комбатантів розглядається як багаторівневий процес, детермінований взаємодією індивідуально-психологічних характеристик особистості та системи зовнішніх умов її життєдіяльності.

Актуальність роботи Петреченко С.А. має теоретичний і безпосередній суспільний вимір. Результати її дослідження можуть бути використані для розвитку системи психологічного супроводу військовослужбовців після тяжких бойових поранень, удосконалення реабілітаційних програм, організації взаємодії з родинами та формування індивідуалізованих стратегій соціальної реінтеграції.

Концептуальна побудова дисертації характеризується внутрішньою логічною послідовністю. Рух дослідження здійснюється від теоретико-методологічного аналізу та концептуалізації проблеми соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів до емпіричного вивчення особливостей адаптаційного процесу, визначення його об'єктивних і суб'єктивних чинників, розроблення соціально-психологічних засад його оптимізації та узагальнення результатів дослідження в контексті соціального відновлення і реінтеграції.

Методологічним підґрунтям роботи є системне уявлення про адаптацію як процес взаємодії особистості із середовищем. У межах дисертаційної концепції важкопоранений комбатант постає суб'єктом власного відновлення, здатність якого до адаптації залежить від поєднання особистісних ресурсів і можливостей соціального середовища. Принципове місце у роботі посідає розмежування та подальша інтеграція об'єктивного й суб'єктивного адаптаційного середовища. До першого авторка відносить медичні, соціальні, економічні, правові, організаційні та інституційні умови. Друге охоплює систему особистісних, психофізіологічних і психоемоційних ресурсів, що

забезпечують можливість використання зовнішніх можливостей. На цій основі сформовано положення про те, що результативність адаптаційного процесу визначається характером узгодження чинників. Позиція дисертантки забезпечує перехід від описового переліку умов адаптації до їх розгляду як взаємопов'язаної системи.

Логіка дослідження простежується у поєднанні теоретичного, емпіричного та формувального компонентів. Теоретичні положення отримують емпіричну перевірку, а встановлені закономірності використовуються під час побудови й апробації інтегрованої програми соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів.

Зазначене забезпечує концептуальну цілісність дисертаційної роботи.

До основних результатів дослідження слід віднести сформовану авторкою систему уявлень про психологічні закономірності соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів.

У дисертації здійснено систематизацію зовнішніх умов адаптації. Об'єктивне адаптаційне середовище представлене як сукупність медичних, соціальних, економічних, правових, організаційних та інституційних ресурсів. Авторка аргументовано показує, що наявність окремих форм допомоги не гарантує позитивного результату, якщо між різними компонентами реабілітаційного середовища відсутня необхідна координація. Окремий блок результатів пов'язаний із психологічним аналізом суб'єктивних чинників адаптації. Їх структура об'єднує особистісні, психофізіологічні та психоемоційні компоненти. У межах особистісного рівня виокремлено регулятивний, мотиваційно-смисловий і ресурсний блоки. До психологічних характеристик, що забезпечують адаптаційні можливості, віднесено психологічну стійкість, самоефективність, відповідальність, мотивацію до відновлення, життєві смисли, оптимізм і здатність до саморегуляції.

Науково значущим результатом є положення про опосередкований характер впливу фізичних обмежень на адаптацію. Тяжкість поранення не

визначає автоматично психологічну перспективу особистості. Її вплив реалізується через систему психологічного прийняття, самооцінки, переживання власної суб'єктності, соціальної підтримки та доступних механізмів подолання життєвих труднощів.

Самостійний напрям дисертації Петреченко С.А. становить дослідження сімейного середовища. Родина представлена як джерело соціальної підтримки та простір, у якому відбувається перебудова ролей, способів комунікації, системи відповідальності та життєвих перспектив після тяжкого поранення. Авторкою здійснено психологічний аналіз поведінки опікуна щодо важкопораненого комбатанта. Поведінка особи, яка здійснює повсякденний догляд, інтерпретується як система емоційних, комунікативних, мотиваційних і діяльнісних проявів. У роботі показано, що психологічний ефект допомоги визначається її обсягом і способом організації взаємодії. Конструктивна поведінка опікуна пов'язується із підтриманням психологічної безпеки, збереженням автономії комбатанта, залученням його до прийняття рішень та поступовим відновленням активної життєвої позиції. Надмірний контроль або постійне заміщення власної активності пораненого можуть створювати умови для формування залежної позиції.

Значний обсяг роботи присвячено аналізу взаємин між важкопораненим комбатантом та його родиною. Авторка розглядає сімейну систему як динамічну структуру, що після травматичної події зазнає функціональної перебудови. Виявлено психологічні сфери, найбільш чутливі до трансформації: емоційна взаємодія, комунікація, довіра, рольова структура, подружні та батьківсько-дитячі відносини. Змістовним результатом є розроблення моделі гармонізації відносин між важкопораненим комбатантом і його родиною. Її логіка ґрунтується на формуванні нової моделі взаємодії, адекватної зміненим життєвим умовам.

Завершальним елементом наукової конструкції є запропонована здобувачкою модель психологічного забезпечення соціально-психологічної

адаптації важкопоранених комбатантів, що охоплює п'ять взаємопов'язаних компонентів: діагностико-прогностичний, стабілізаційно-ресурсний, реконструктивно-особистісний, соціально-реінтеграційний та підтримувально-моніторинговий.

Практична апробація програми засвідчила позитивну динаміку основних показників соціально-психологічної адаптації, що підтверджує емпіричну обґрунтованість запропонованої системи.

Наукова новизна дисертації полягає у вирішенні наукової проблеми, пов'язаної з концептуалізацією та психологічним забезпеченням соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів. До найбільш вагомих результатів належать: розроблення інтегративного уявлення про соціально-психологічну адаптацію важкопораненого комбатанта як процес взаємодії суб'єктивного адаптаційного потенціалу й об'єктивного адаптаційного середовища; систематизація об'єктивних чинників адаптації як цілісної системи медичних, соціальних, економічних, правових, організаційних та інституційних умов; уточнення структури суб'єктивних чинників адаптації шляхом об'єднання особистісних, психофізіологічних і психоемоційних ресурсів; розвиток наукових положень щодо психологічних механізмів впливу фізичних обмежень на адаптаційний процес; визначення особливостей поведінки опікуна щодо важкопораненого комбатанта та її ролі у процесі соціально-психологічної адаптації; систематизація чинників, які визначають характер поведінки опікуна, та визначення принципів її психологічної доцільності; обґрунтування моделі гармонізації відносин між важкопораненим комбатантом та його родиною; розроблення моделі психологічного забезпечення процесу соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів; практична апробація інтегрованої програми соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів та підтвердження її результативності.

Новизна одержаних дисертанткою результатів має системний характер. Авторка не обмежується введенням окремих нових понять або описом додаткових чинників, а формує цілісну концептуальну систему, у межах якої різні рівні адаптаційного процесу отримують логічний зв'язок.

Теоретичне значення дисертації полягає у розширенні наукових уявлень про психологічну природу адаптації особистості після тяжкого бойового поранення. Робота доповнює психологічну теорію адаптації положенням про необхідність аналізу внутрішніх можливостей особистості, структури адаптаційного середовища, у межах якого вони можуть реалізовуватися. Теоретичного розвитку набуває проблема співвідношення фізичних наслідків травми та психологічного функціонування особистості. У дисертації обґрунтовано, що фізичне обмеження не має прямолінійного психологічного наслідку, а включається у складну систему особистісного переживання, соціальної взаємодії та адаптаційних ресурсів.

Вагому цінність становить розширення уявлень про сімейні механізми адаптації важкопоранених комбатантів. Авторка переносить акцент із традиційного розуміння родини як пасивного джерела підтримки на розгляд її як суб'єкта адаптаційного та реабілітаційного процесу. Запропонована концептуалізація поведінки опікуна створює підстави для подальших досліджень психологічних механізмів сімейного догляду, меж між підтримкою та гіперопікою, закономірностей впливу найближчого соціального оточення на відновлення суб'єктності важкопораненої особистості.

Практична значущість дослідження визначається можливістю застосування одержаних результатів у системі психологічного забезпечення військовослужбовців, які зазнали тяжких бойових поранень. Розроблені авторкою моделі, принципи та практичні засоби можуть бути використані психологами, фахівцями реабілітаційних закладів, соціальними працівниками,

представниками мультидисциплінарних команд, фахівцями, які здійснюють психологічний супровід ветеранів та членів їхніх родин.

Практичне значення мають положення щодо оцінювання адаптаційного потенціалу важкопоранених комбатантів, виявлення ризиків дезадаптації, індивідуалізації програм психологічного супроводу, організації психологічної взаємодії з родиною, психоедукації опікунів, профілактики гіперопіки та формування залежної позиції, розвитку конструктивної сімейної комунікації, відновлення суб'єктності та автономності комбатанта, поетапного психологічного супроводу сімей на різних етапах лікування, реабілітації та соціальної реінтеграції.

Запропонована система може бути адаптована до діяльності військово-медичних закладів, центрів реабілітації, ветеранських просторів, структур психологічної підтримки та інших інституцій, діяльність яких пов'язана з відновленням військовослужбовців після тяжких поранень.

Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження відображено у наукових публікаціях авторки. Зміст оприлюднених праць відповідає основним напрямам дисертаційного дослідження та охоплює проблематику соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, психологічних чинників післятравматичного відновлення, реабілітації, сімейної підтримки та психологічного супроводу. Опубліковані результати відображають послідовність розвитку наукової концепції авторки – від аналізу окремих психологічних аспектів проблеми до формування комплексного уявлення про систему психологічного забезпечення соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів. Кількість і зміст публікацій забезпечують можливість ознайомлення наукової спільноти з основними результатами проведеного дослідження.

Зміст анотації повною мірою відображає концептуальні положення дисертаційного дослідження, його мету, методологічні засади, основні результати, наукову новизну, теоретичне та практичне значення. Основні

положення, представлені в анотації, відповідають змісту дисертації. У ній відображено ключові результати дослідження, пов'язані із систематизацією чинників адаптації, розкриттям психологічних механізмів післятравматичного відновлення, аналізом ролі сімейного середовища та розробленням системи психологічного забезпечення. Розбіжностей концептуального характеру між основним текстом дисертації та її анотацією не виявлено.

Зміст реферату адекватно відображає концептуальні положення дисертаційного дослідження, його мету, завдання, методологічні засади, основні наукові результати, положення наукової новизни, теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Основні положення, викладені в рефераті, відповідають змісту дисертаційного дослідження. У дисертаційному дослідженні не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Дисертаційна робота має завершений характер, однак окремі положення викликають наукову дискусію та потребують додаткового пояснення.

1. У дисертації сформовано цілісну концепцію соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів, однак у теоретичній частині додаткової конкретизації потребує співвідношення категорій «соціально-психологічна адаптація», «психологічна реабілітація», «соціальна реінтеграція» та «адаптаційний потенціал». У тексті дисертації ці конструкти перебувають у тісному змістовому взаємозв'язку, проте доцільно було б більш чіткіше окреслити їх функціональні межі в запропонованій авторській концепції.

2. Результати емпіричного дослідження та апробації авторської програми переконливо демонструють зв'язок між характеристиками сімейного середовища та показниками соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів. Проте дискусійним залишається питання про диференціацію психологічного внеску окремих компонентів сімейної взаємодії. Потребує уточнення, які характеристики сімейного функціонування

мають найбільший безпосередній зв'язок із позитивною динамікою адаптаційних показників.

3. Запропонований у дисертації аналіз поведінки опікуна щодо важкопораненого комбатанта становить самостійний і перспективний напрям дослідження. Однак потребує подальшої конкретизації співвідношення між психологічними ресурсами самого опікуна, чинниками сімейного та реабілітаційного середовища і безпосередніми поведінковими проявами. У представленій структурі частина характеристик одночасно виконує роль передумов та описових ознак поведінки.

4. У дисертації значне місце відведено розробленню моделі гармонізації взаємин між важкопораненим комбатантом та його родиною. Представлена модель має циклічно-рекурсивний характер і передбачає можливість повернення сімейної системи до попередніх етапів адаптації. Водночас, дискусійним є питання про критерії, за якими можна визначити перехід сім'ї від одного етапу до іншого й оцінити результативність процесу гармонізації сімейних взаємин.

Дисертаційне дослідження Петреченко С. А. на тему «Соціально-психологічні основи адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя» є завершеною самостійною науковою працею, у якій вирішено актуальну наукову проблему, що має теоретичне та практичне значення для розвитку психологічної науки і системи психологічного забезпечення військовослужбовців, які зазнали тяжких бойових поранень.

Робота характеризується концептуальною цілісністю, достатнім рівнем теоретичного узагальнення, обґрунтованістю наукових положень, комплексним характером емпіричного дослідження та практичною спрямованістю одержаних результатів. Наукові положення, висновки та результати дисертації є достатньо аргументованими. Висловлені зауваження мають переважно дискусійний та уточнювальний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

За актуальністю теми, рівнем наукової новизни, теоретичним значенням, обсягом і характером проведеного дослідження, обґрунтованістю результатів та їх практичною цінністю дисертація відповідає встановленим вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук та вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., а її авторка, Петреченко Світлана Анатоліївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри психології та педагогіки

Хмельницького національного університету

Євген ПОТАПЧУК

Підпис Є. Потапчука засвідчую

Проректор з науково-педагогічної з роботи

Хмельницького національного університету

кандидат економічних наук, доцент

Віктор ЛОПАТОВСЬКИЙ